

مبانی حقوق بشر

از دیدگاه اسلام و دیگر مکاتب

سید علی میرموسوی
سید صادق حقیقت

فهرست

پیشگفتار..... ۱۷

مقدمه..... ۱۹

بخش اول: حقوق بشر از گذشته تا کنون..... ۲۳

فصل اول: تاریخچه و سیر تحول حقوق بشر در غرب..... ۲۵

۱. نظام فکری یونان باستان و حقوق بشر..... ۲۶

یک. عقل‌گرایان و حقوق بشر..... ۲۶

دو. رواقیان و حقوق بشر..... ۳۱

ا. مکتب رواقی و انسان..... ۳۱

ب. سیسرون (۱۰۶ - ۴۳ ق. م)..... ۳۲

۲. عصر مسیحیت و حقوق بشر..... ۳۳

یک. آگوستین قذیس (۴۳۰ - ۴۵۴ م)..... ۳۴

دو. قرون وسطی..... ۳۶

ا. حقوق طبیعی..... ۳۶

ب. تفکیک میان حوزه‌های سیاسی و روحانی..... ۳۷

ج. حاکمیت قانون و فئودالیسم..... ۳۸

سه. توماس آکویناس قذیس (۱۲۲۴ - ۱۲۲۵ م)..... ۳۹

۳. در آستانه عصر جدید..... ۴۲

۴. مدرنیته و حقوق بشر..... ۴۴

یک. تحولات فکری..... ۴۵

- ۴۵..... ا. توماس هابز (۱۶۷۹-۱۵۸۸ م)
- ۴۸..... ب. جان لاک (۱۷۰۴-۱۶۳۲ م)
- ۵۳..... ج. ژان ژاک روسو (۱۷۷۸-۱۷۱۲ م)
- ۵۹..... دو. تحولات اقتصادی - اجتماعی
- ۶۰..... ا. تحولات اجتماعی در انگلستان
- ۶۲..... ب. آمریکا و حقوق بشر
- ۶۳..... ج. انقلاب کبیر فرانسه
- ۶۴..... د. قرن نوزدهم
- ۶۶..... ه. جامعه ملل، سازمان ملل متحد
- فصل دوم: حقوق بشر در اعلامیه و میثاقین**..... ۶۹
- ۶۹..... ۱. منشور ملل متحد و حقوق بشر
- ۷۰..... ۲. اعلامیه جهانی حقوق بشر
- ۷۱..... انگیزه تصویب اعلامیه
- ۷۲..... یک. ارزش حقوقی اعلامیه
- ۷۳..... دو. بررسی اجمالی مواد اعلامیه
- ۷۶..... ۳. میثاق‌های بین‌المللی حقوق بشر
- ۷۷..... یک. مشابهت‌های دو میثاق
- ۷۸..... دو. میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی
- ۷۹..... سه. میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی
- ۸۰..... چهار. تفاوت‌های اعلامیه جهانی حقوق بشر با میثاقین
- فصل سوم: آمریت و الزامات حقوق بشر در جهان کنونی**..... ۸۳
- ۸۴..... ۱. آمریت حقوق بشر در نظریات موجود
- ۸۴..... یک. قواعد آمره در حقوق بین‌الملل
- ۸۵..... دو. نظریه‌های موجود درباره میزان آمریت حقوق بشر
- ۸۷..... ۲. ابزارها و ضمانت‌های اجرایی اسناد حقوق بشر
- ۸۸..... ۳. موانع و مشکلات جهانی شدن حقوق بشر
- ۸۸..... یک. مشکلات و ابهامات در اسناد حقوقی بشر
- ۸۹..... دو. تنوع ارزشی ملل مختلف جهان و ناهمسوئی آن با برخی اسناد حقوق بشر
- ۸۹..... سه. کاربرد حقوق بشر به‌عنوان ابزار سیاسی
- خلاصه بخش اول**..... ۹۱

بخش دوم: اصول و مبانی نظری حقوق بشر در اسلام و غرب.....	۹۳
طرح موضوع و تقسیم‌بندی مطالب.....	۹۵
فصل اول: بنیادهای نظری حقوق بشر در دوران مدرن.....	۹۷
۱. خردباوری علمی.....	۹۷
یک. پیشینه عقل‌گرایی در غرب.....	۹۸
ا. فلاسفه یونان.....	۹۸
ب. دوره میانه (قرون وسطی).....	۱۰۰
ج. دکارت و عقل‌گرایی جدید.....	۱۰۱
دو. عقلانیت دوران مدرن.....	۱۰۲
ا. تعریف خردباوری علمی.....	۱۰۲
ب. ویژگی‌های خردباوری علمی.....	۱۰۳
روش تجربی و استقرایی شناخت.....	۱۰۳
اصالت ریاضی.....	۱۰۴
نفی فرجام‌باوری.....	۱۰۴
اصالت سود و عقلانیت ابزاری.....	۱۰۵
ج. پیامدهای خردباوری علمی.....	۱۰۵
تفکیک حوزه معرفت علمی از غیر علمی (سنتی).....	۱۰۵
تحول در الهیات.....	۱۰۶
انسان‌مداری در تفسیر هستی.....	۱۰۷
طبیعت شکلی انسان و تفسیر مکانیکی آن.....	۱۰۷
۲. فردگرایی.....	۱۰۸
یک. خاستگاه فردگرایی.....	۱۰۹
دو. مفهوم فردیت.....	۱۱۰
سه. تعریف و پیامدهای فردگرایی.....	۱۱۰
۳. حقوق طبیعی.....	۱۱۲
یک. خاستگاه نظریه.....	۱۱۲
دو. تعریف نظریه حقوق طبیعی.....	۱۱۵
سه. اصول حقوق طبیعی.....	۱۱۷
چهار. نظریه حقوق طبیعی در فلسفه حقوق.....	۱۱۸
ا. مکتب حقوق طبیعی.....	۱۱۸

- ب. مکتب تاریخی ۱۱۹
- ج. مکتب‌های تحقیقی ۱۲۰
۴. قرارداد گرایی ۱۲۰
- یک. تفسیر تاریخی ۱۲۱
- دو. تفسیر تئوریک ۱۲۱
- سه. جایگاه قرارداد در منابع حقوق ۱۲۱
- خلاصه فصل اول ۱۲۳**
- فصل دوم: مبانی نظری حقوق بشر غرب از دیدگاه اسلام ۱۲۵**
- طرح موضوع و تقسیم‌بندی مطالب ۱۲۵
۱. کلیات و مفاهیم ۱۲۷
- یک. معنای لغوی و اصطلاحی حق ۱۲۷
- دو. تعریف پیشنهادی «حق» ۱۲۹
- سه. رابطه حق و تکلیف ۱۲۹
- چهار. حق و امتیاز ۱۳۰
- پنج. رابطه دو مفهوم از حقوق ۱۳۰
۲. دین و شناخت انسان ۱۳۱
- یک. قلمرو انتظارات از دین و حقوق بشر ۱۳۱
- دو. نظریه فرا دینی بودن حقوق بشر ۱۳۲
- سه. نظریه جامعیت دین نسبت به حقوق بشر ۱۳۲
- چهار. ادله جامعیت دین نسبت به حقوق بشر ۱۳۳
- أ. ادله عقلی ۱۳۳
- ب. ادله نقلی ۱۳۵
۳. مبانی و اصول انسان‌شناسی دینی ۱۳۸
- یک. خدامحوری ۱۳۸
- أ. مراتب توحید ۱۳۹
- ب. وابستگی و نیاز وجودی انسان به خدا ۱۴۰
- ج. حق خدا (حق الله) ۱۴۰
- دو. کرامت انسانی ۱۴۱
- أ. فردگرایی در اندیشه غربیان ۱۴۲
- ب. رابطه انسان و خداوند از دیدگاه جبریه ۱۴۲

- ج. اشعریان و فعل انسان ۱۴۳
- د. معتزله و انسان ۱۴۳
- ه. مکتب تشیع و انسان ۱۴۴
- و. فردگرایی از دیدگاه متون دینی ۱۴۵
- ز. فردگرایی و عرفان اسلامی ۱۴۵
- ح. فردگرایی؛ احترام یا فروگاهی شخصیت انسان ۱۴۶
- ط. انسان در قرآن ۱۴۸
۴. خاستگاه و منابع حقوق بشر در اسلام ۱۵۱
- یک. اشاره‌ای به منابع حقوق بشر در غرب ۱۵۱
- ا. قراردادگرایی ۱۵۱
- ب. عینیت‌گرایی ۱۵۲
- دو. اسلام و خاستگاه حق ۱۵۲
- ا. چگونگی کاربرد حق و بیان آن در متون دینی ۱۵۲
- ب. نظریه تبعی بودن حق در اسلام و ارزیابی آن ۱۵۳
- سه. اسلام و حقوق طبیعی ۱۵۵
- چهار. پیامدهای نظریه حقوق طبیعی اسلام ۱۵۷
- پنج. ارزیابی حقوق طبیعی مدرن ۱۵۸
- شش. حقوق طبیعی و شریعت اسلام ۱۶۲
- هفت. منابع حقوق بشر از دیدگاه اسلام ۱۶۳
- هشت. جایگاه عقل در منابع حقوق بشر اسلام ۱۶۴
- ا. تعریف عقل ۱۶۴
- ب. دلیل عقلی ۱۶۶
- ج. کاربرد دلیل عقلی در استنباط حقوق بشر از دیدگاه اسلام ۱۶۶
- د. قاعده لطف ۱۶۸
- نه. بنای عقلا و حقوق بشر ۱۷۰
- ده. جایگاه بنای عقلا در منابع حقوق بشر اسلام ۱۷۱
- خلاصه بخش دوم ۱۷۵
- بخش سوم: سنجش حقوق بشر اومانستی و تطبیق آن با منابع اسلامی ۱۷۷
- طرح موضوع و تقسیم‌بندی مطالب ۱۷۹

فصل اول: تطبیق و ارزیابی هستی‌شناسانه حقوق بشر مدرن..... ۱۸۱

۱. فردگرایی هستی‌شناختی..... ۱۸۱

یک. جدایی انسان از جهان..... ۱۸۲

دو. جدایی انسان‌ها از یکدیگر..... ۱۸۳

سه. تأکید بر تجربه فردی..... ۱۸۳

چهار. خویش مالکی..... ۱۸۴

پنج. حاکمیت امیال..... ۱۸۴

ا. آموزهٔ آدام اسمیت دربارهٔ «دست نامریی»..... ۱۸۶

ب. آموزهٔ برنارد ماندویل..... ۱۸۶

۲. ارزیابی فردگرایی در پرتو تعالیم اسلام..... ۱۸۸

یک. واقعیات و ارزش‌های انسانی..... ۱۸۸

دو. نظریه‌های موافق گسست منطقی بین «واقع» و «ارزش»..... ۱۸۸

ا. نظریهٔ شهودی (شهودگرایی)..... ۱۸۹

ب. امرگرایی..... ۱۹۰

ج. احساس‌گرایی..... ۱۹۰

د. توصیه‌گرایی..... ۱۹۱

ه. اعتباری بودن مفاهیم و گزاره‌های ارزشی..... ۱۹۲

سه. نظریه‌های مخالف گسست منطقی میان «واقع» و «ارزش»..... ۱۹۴

ا. نظریه‌های فلسفی..... ۱۹۴

ب. نظریه‌های الهیاتی..... ۱۹۶

ج. نظریه‌های طبیعی (طبیعت‌گرایی)..... ۱۹۷

چهار. واقع‌بینی و نظام ارزشی..... ۱۹۸

پنج. فرد و جامعه از دیدگاه اسلام..... ۲۰۰

شش. فرد و معارف دینی..... ۲۰۶

ا. اسلام و خویش مالکی..... ۲۰۸

ب. اسلام و حاکمیت امیال..... ۲۰۹

فصل دوم: نقد مبانی ارزشی حقوق بشر مدرن..... ۲۱۳

طرح موضوع و تقسیم‌بندی مطالب..... ۲۱۳

۱. حق حیات و حدود آن در اسلام..... ۲۱۴

یک. حق حیات در دو نظام حقوقی..... ۲۱۵

- دو. تکریم حق حیات در نظام حقوقی اسلام..... ۲۱۶
 سه. احکام اسلام در قتل عمد..... ۲۱۶
 چهار. اشکالات طرفداران حقوق بشر مدرن به حکم قصاص و پاسخ به آن‌ها..... ۲۱۷
 ا. اشکال‌ها..... ۲۱۷
 ب. پاسخ‌ها..... ۲۱۸
 پنج. احکام اسلام در قتل خطا و شبه عمد..... ۲۲۰
 شش. حمایت از کرامت و شرافت انسان در احکام اسلامی..... ۲۲۳
 هفت. ناسازگاری‌های اسلام و حقوق بشر مدرن درباره حق حیات..... ۲۲۶
 ا. مجازات اعدام برای مرتکبین برخی از جرم‌ها..... ۲۲۶
 ب. مجازات‌های بدنی در مورد برخی از جرم‌ها..... ۲۲۸
 ۲. آزادی و حدود آن در نظام حقوقی اسلام..... ۲۲۹
 یک. آزادی اندیشه در اسناد حقوق بشر..... ۲۳۲
 دو. آزادی اندیشه در اسلام..... ۲۳۳
 سه. آزادی مذهب در اسلام..... ۲۳۵
 ا. گوهر دین از دیدگاه اسلام..... ۲۳۵
 ب. دین برگزیده خداوند..... ۲۳۷
 ج. حقوق پیروان ادیان و مذاهب دیگر از دیدگاه اسلام..... ۲۳۸
 د. مراتب تشکیکی حقانیت مذاهب و حیانی..... ۲۳۹
 چهار. آزادی تغییر مذهب..... ۲۴۰
 پنج. آزادی بیان در اسلام..... ۲۴۲
 ا. آزادی بیان در اسناد حقوق بشر..... ۲۴۲
 ب. حکم شرعی اظهار عقیده..... ۲۴۴
 ج. موارد وجوب اظهار عقیده..... ۲۴۴
 د. محدودیت‌های اظهار عقیده..... ۲۴۶
 شش. آزادی‌های سیاسی در اسلام..... ۲۴۹
 ا. آزادی‌های سیاسی در اسناد حقوق بشر..... ۲۴۹
 ب. مشروعیت در فلسفه سیاسی اسلام..... ۲۵۰
 ج. مشروعیت در نظریه‌های پنج‌گانه..... ۲۵۳
 ۳. برابری از نظر اسلام..... ۲۵۴
 یک. برابری در اسناد حقوق بشر..... ۲۵۴
 دو. مفهوم برابری در اسلام..... ۲۵۵

- ۲۵۵ ا. برابری در خلقت.
- ۲۵۸ ب. اشاره به وجود برخی نابرابری‌ها در منابع دینی.
- ۲۵۹ ج. مساوات انسان‌ها از دیدگاه سایر ادیان.
- ۲۶۰ د. برابری به معنای رعایت استحقاق‌ها.
- ۲۶۰ ه. برابری یا عدالت.
- ۲۶۱ و. تعریف عدالت در نگرش قدیم.
- ۲۶۱ ز. تعریف عدالت در نگرش جدید.
- ۲۶۲ ح. عدالت در منابع اسلامی.
- ۲۶۴ سه. برابری‌های مدنی و اجتماعی در اسلام.
- ۲۶۵ ا. برابری در مسئولیت و مجازات.
- ۲۶۶ ب. برابری در آموزش و پرورش.
- ۲۶۶ ج. برابری در حق اشتغال.
- ۲۶۷ چهار. برابری و عدالت اقتصادی از نظر اسلام.
- ۲۶۸ ا. توجه به اختلافات طبیعی افراد، اهمیت دادن به کار آنان.
- ۲۶۹ ب. راهکارهای اسلام برای هماهنگ‌سازی سطح عمومی معیشت.
- ۲۶۹ ج. مالیات‌های ثابت اسلامی (خمس و زکات).
- ۲۷۱ د. ایجاد بخش‌های عمومی.
- ۲۷۳ پنج. برابری زن و مرد از نظر اسلام.
- ۲۷۴ ا. مقام زن از نظر اسلام.
- ۲۷۴ ب. برابری زن و مرد در آفرینش از دیدگاه قرآن.
- ۲۷۵ ج. مبارزه قرآن با برداشت‌های تحقیرآمیز راجع به زن.
- ۲۷۶ د. نفی دیدگاه جنسیتی در رسیدن به کمالات روحانی.
- ۲۷۷ ه. طرد اندیشه تبعی بودن زن.
- ۲۷۸ و. توضیحی درباره پاره‌ای از متون دینی درباره زن.
- ۲۸۰ شش. فلسفه تفاوت بین زن و مرد در نظام حقوقی اسلام.
- ۲۸۰ ا. تفاوت‌های زن و مرد.
- ۲۸۳ ب. نابرابری‌های زن و مرد در نظام حقوق خانوادگی در اسلام.
- ۲۸۴ ج. توضیحی درباره نابرابری‌های حقوق.
- ۲۸۶ د. علت واگذاری حق طلاق به مرد.
- ۲۸۸ ه. تعدد زوجات و حقوق زن.
- ۲۸۹ و. امکان تجدید نظر در پاره‌ای از نابرابری‌ها.

- ز. توضیح برخی تفاوت‌های زن و مرد در قلمرو احکام جزایی ۲۹۰
- ح. توضیح برخی تفاوت‌های زن و مرد در قلمرو احکام مدنی ۲۹۲
- تفاوت سهم‌الارث زن و مرد ۲۹۲
- تفاوت در سن بلوغ پسر و دختر ۲۹۴
- تفاوت در وجوب پوشش بر زن و عدم آن در مورد مرد ۲۹۴
- تفاوت در امکان احراز برخی از مناصب اجتماعی، مانند قضاوت ۲۹۵
- هفت. برابری مذهبی از نظر اسلام ۲۹۶
- ا. تفاوت میان مسلمانان و غیر آنان نسبت به جزیه ۲۹۷
- ب. تفاوت میان مسلمانان و غیر آنان در احکام جزایی اسلام ۲۹۸
- ج. تفاوت میان مسلمانان و غیر آنان در احکام مدنی اسلام ۲۹۹
- د. فلسفه تفاوت میان مسلمانان و غیر آنان در احکام اسلامی ۲۹۹
۴. حق مالکیت از نظر اسلام ۳۰۰
- یک. حق مالکیت در اندیشه غربیان و اسناد حقوق بشر ۳۰۰
- دو. بررسی برداشت غربیان از مالکیت براساس تعالیم اسلام ۳۰۲
- ا. مالکیت حقیقی ۳۰۲
- ب. انواع مالکیت ۳۰۳
- ج. معنای مالکیت در مورد انسان ۳۰۳
- د. عوامل تولید ثروت و چگونگی مالکیت آن‌ها در اسلام ۳۰۴
- خلاصه بخش سوم ۳۰۷

- بخش چهارم: حقوق بشر از دیدگاه دیگر ادیان و مکاتب ۳۰۹
- طرح موضوع و تقسیم‌بندی مطالب ۳۱۱
۱. مروری بر واژه‌های «مدرن» و «مدرنیت» ۳۱۱
۲. مبانی و اصول مدرنیت ۳۱۲
- ا. فردگرایی ۳۱۲
- ب. خردباوری (عقل‌گرایی) ۳۱۳
- ج. دنیاگرایی (سکولاریسم) ۳۱۳
۳. رابطه نقد مبانی مدرنیت و نقد حقوق بشر ۳۱۳
۴. دسته‌بندی نقادان مدرنیت ۳۱۴
۵. تقسیم‌بندی مطالب براساس دسته‌بندی نقادان مدرنیت ۳۱۵

۶. اشاره اصول فکری جریان سنت‌گرایی دینی به‌عنوان یکی از نقانن فرهنگ غربی- ۳۱۷

فصل اول: ادیان و حقوق بشر اومانستی..... ۳۱۹

طرح موضوع و تقسیم‌بندی مطالب..... ۳۱۹

۱. دین یهود و حقوق بشر..... ۳۲۱

یک. کلیاتی درباره دین یهود..... ۳۲۱

دو. تعالیم یهود و مبانی حقوق بشر..... ۳۲۲

سه. انسان از دیدگاه تعالیم یهود..... ۳۲۳

چهار. تفاوت میان یهودیان و غیر آنان در متون دینی یهود..... ۳۲۴

پنج. نابرابری جنس زن و مرد در تعالیم یهود..... ۳۲۴

شش. برخی ناهماهنگی‌ها میان احکام جزایی یهود و حقوق بشر مدرن..... ۳۲۶

هفت. نتیجه این بحث..... ۳۲۷

۲. مسیحیت و حقوق بشر..... ۳۲۸

یک. کلیاتی درباره مسیحیت..... ۳۲۸

دو. منزلت انسان در تعالیم مسیح و رابطه آن با حقوق بشر..... ۳۲۹

سه. تفکیک اداره حوزه روحانی از حوزه مادی زندگی و نقش آن در حقوق بشر..... ۳۳۰

۳. کیش زرتشت و حقوق بشر..... ۳۳۱

یک. اصول کیش زرتشت..... ۳۳۱

دو. دیدگاه دین زرتشت درباره حقوق بشر..... ۳۳۲

۴. ادیان خاور دور و حقوق بشر..... ۳۳۳

یک. دیدگاه‌های مشترک این ادیان..... ۳۳۳

دو. دیدگاه ادیان خاوری درباره حقوق بشر..... ۳۳۴

۵. مذاهب هند و حقوق بشر..... ۳۳۷

یک. کلیاتی درباره مذاهب هندی..... ۳۳۷

دو. ناسازگاری‌های این مذاهب با حقوق بشر اومانستی..... ۳۳۷

نتیجه فصل اول..... ۳۳۹

فصل دوم: مکاتب فکری - سیاسی و حقوق بشر..... ۳۴۳

۱. محافظه‌کاری..... ۳۴۳

۲. رمانتیسم..... ۳۴۷

یک. کلیاتی درباره رمانتیسم..... ۳۴۷

دو. نقدهای روسو بر حقوق بشر مدرن..... ۳۴۸

۱. نقد عقل گرایی ۳۴۸
- ب. نقد حقوق طبیعی ۳۵۰
۳. مارکسیسم ۳۵۱
۴. فاشیسم ۳۵۴
۵. اگزیستانسیالیسم ۳۵۷
- یک. کلیاتی درباره این مکتب ۳۵۷
- دو. نقدهای این مکتب بر مدرنیته و حقوق بشر ۳۵۸
- ا. نقد اومانیسم و انسان گرایی مدرن ۳۵۸
- ب. نقد عقل گرایی مدرن ۳۵۹
۶. تأویل گرایی ۳۶۰
۷. پست مدرنیسم ۳۶۲
- یک. کلیاتی درباره این مکتب ۳۶۲
- دو. مقایسه مدرنیسم و پست مدرنیسم ۳۶۴
- سه. اختلافات اساسی پست مدرنیسم با مدرنیسم ۳۷۱
۸. جماعت گرایی ۳۷۲
- یک. کلیاتی درباره این مکتب ۳۷۲
- دو. نزاع این مکتب با لیبرال ها درباره «حق» و «خیر» ۳۷۴
- سه. حقوق جهانی بشر از دیدگاه این مکتب ۳۷۵
- خلاصه بخش چهارم ۳۸۱
- خاتمه و نتیجه ۳۸۳
- کتابنامه ۳۸۵
- کتاب های فارسی ۳۸۵
- کتاب های لاتین ۳۹۳
- فهرست آیات ۳۹۵
- فهرست روایات ۴۰۵
- نمایه ۴۰۷

پیشگفتار

توجه به حقوق بشر، ریشه در تاریخ دارد و متفکران بسیاری در آن اندیشیده‌اند، اما آنچه امروز به‌عنوان حقوق بشر با گستره جهانی شناخته می‌شود، حقوق و آزادی‌هایی است که عمدتاً در «اعلامیه جهانی حقوق بشر» از آن‌ها یاد شده است. این اعلامیه بعد از جنگ جهانی دوم تدوین یافته و در سال ۱۹۴۸ به تصویب مجمع عمومی سازمان ملل متحد رسیده است. پس از آن نیز ده‌ها سند و تعداد زیادی نهاد منطقه‌ای و بین‌المللی در صدد توسعه و اجرای آن برآمده‌اند. این تلاش‌ها در شناسایی و رعایت حقوق و آزادی‌های بشر و بهبود وضعیت حقوق انسان در سطح جهانی بسیار ثمربخش بوده است؛ با وجود این، با دو چالش مهم روبه‌رو است: یکی بر خوردهای سیاسی و استفاده ابزاری از اسناد و نهادهای حقوق بشر از سوی کشورهای قدرتمند است که به این وسیله تلاش می‌کنند کشورهای مخالف خود به ویژه کشورهای جهان سوم را سرکوب کنند؛ دیگر آنکه اعلامیه جهانی حقوق بشر براساس مبانی و اصول نظری خاص که خاستگاه آن غرب است، تدوین یافته است و در صورت عدم پذیرش این اصول، بسیاری از حقوق و آزادی‌های آن نیز دچار تغییر و تحول می‌شود.

تحقیق حاضر در صدد است دومین چالش فراوری نظام حقوق بشر را بررسی و نقد کند. به این ترتیب که مبانی آن را یافته، با مبانی اسلام، مسیحیت، یهودیت، آیین زرتشت، ادیان خاور دور و مبانی برخی مکاتب فکری همچون

محافظه‌کاری، رمانتیکسم و مارکسیسم، مقایسه و ارزیابی کند. اثر حاضر را محققان محترم، حجت‌الاسلام دکتر سید علی میرموسوی و دکتر سید صادق حقیقت، که هر دو از دانش‌آموختگان حوزه و دانشگاه هستند، تدوین کرده‌اند. امید است این اثر زمینه‌ای باشد برای تحقیقات بعدی و برخورد مبتنی بر اصول اسلامی با اسناد و نهادهای حقوق بشر.

گروه فقه و حقوق

پژوهشکده نظام‌های اسلامی

مقدمه

نظام‌های فکری، ارزش‌ها و هنجارهای خود را براساس تبیین موقعیت انسان در جهان هستی استوار می‌سازند. حقوق بشر نیز از نوع نگرش نظام‌ها نسبت به ماهیت بشر و نیازهای او تأثیر می‌پذیرد. جدال‌های فکری دوران رنسانس در مغرب زمین که با تحوّل روش اندیشیدن و پژوهش همراه شد، افق‌های تازه‌ای را برای تفکر درباره‌ی انسان گشود و با نگرش جدید به انسان، جنبه‌های محسوس و مشهود حیات بشر را بر دیگر جنبه‌ها تقدّم بخشید و اندیشمندان جهان غرب را به سوی قوانین بشری، برای اداره‌ی حیات جمعی سوق داد؛ سرانجام در این جهت نهضتی شکل گرفت. مرحوم استاد شهید مطهری در این باره چنین بیان می‌دارد:

در دنیای غرب، از قرن هفدهم به بعد پا به پای نهضت‌های علمی و فلسفی، نهضتی در زمینه‌ی مایل اجتماعی و به نام «حقوق بشر» صورت گرفت. نویسندگان و متفکران قرن هفدهم و هیجدهم افکار خویش را درباره‌ی حقوق طبیعی و فطری و غیرقابل سلب بشر، با پشتکار قابل تحسینی در میان مردم پخش کردند. ژان ژاک روسو، ولتر و متسکیو از این گروه نویسندگان و متفکرانند. این گروه حقّ عظیمی بر جامعه بشریت دارند. شاید بتوان گفت که حقّ این‌ها بر جامعه بشریت از حقّ مکتشفان و مخترعان بزرگ کمتر نیست.^۱

این نهضت در غرب طی انقلاب‌های انگلستان، فرانسه و آمریکا ادامه پیدا

۱. مرتضی مطهری، نظام حقوق زن در اسلام، ص ۱۴.

کرد و در قالب اعلامیه‌های حقوق بشر و قوانین اساسی این ممالک به ثمر نشست. پس از آن نیز همگام با روند مدرنیته در کشورهای غربی توسعه یافت و به نوعی توافق، دربارهٔ اصول مربوط به حقوق بشر انجامید. از اوایل قرن بیستم، روند جهانی کردن این اصول و ارزش‌ها، آغاز و با تشکیل جامعه ملل، قدم‌هایی در این زمینه برداشته شد. تأسیس سازمان ملل متحد نقطه عطفی در این راستا بود و اعلامیه جهانی حقوق بشر نخستین گام عملی، در رسمیت بخشیدن به حقوق انسان‌مدارانه^۱ در صحنه بین‌المللی تلقی شد.

بنیادهای نظری حقوق بشر در طول سه قرن بر مبنای تفکر انسان‌مداری شکل گرفت و در قرن بیستم، در سطح جهانی مطرح شد و با فروپاشی بلوک شرق، جنبه ایدئولوژیک نیز یافت.

حقوق بشر غرب، در پرتو مبانی اسلام، یکی از موضوعاتی است که در چند دهه اخیر به وسیله دانشوران مسلمان نقد و بررسی شده و آثار پُرشماری، اعم از کتاب و مقاله در باب آن منتشر شده است. براساس کتاب‌شناسی یکی از مراکز تحقیقاتی^۲ نوشته‌های اصلی و فرعی شناسایی شده در این باره، به زبان‌های فارسی و عربی، ۳۳ کتاب و ۱۳۰ مقاله است.

در جمع‌بندی آن آثار به این نتایج می‌رسیم:

۱. آثار فوق، در مجموع پاسخی است به مباحثی که به‌طور عمده در دوران مدرن در غرب مطرح و در دوران اخیر، ضمن تبادلات فرهنگی، به جوامع اسلامی کشیده شده است.

۲. هدف از نگارش پاره‌ای از این آثار، تطبیق مبانی دینی با اعلامیه حقوق بشر بوده است. هدف دسته‌ای دیگر اثبات برتری تعالیم اسلامی در این زمینه است، و تنها در معدودی از آثار به بحث‌های بنیادی و مقایسه‌ای دربارهٔ مبانی نظری حقوق بشر پرداخته شده است، بنابراین جای خالی چنین بحثی روشن

۱. Humanism.

۲. مرکز تحقیقات استراتژیک - معاونت اندیشه اسلامی. کتاب‌شناسی توصیفی اسلام و حقوق بشر. به اهتمام مسعود نوری.

است، فقدان سازماندهی پژوهشی در آثار انجام شده، این امر را روشن‌تر می‌سازد.

۳. اعلامیه حقوق بشر تنها سند حقوق بشر غربی نیست. میثاق‌ها و کنوانسیون‌های دیگری که بعد از اعلامیه تدوین شد، از حیث حقوق بر اعلامیه مقدم می‌باشد؛ ولی در پژوهش‌های قبلی از این امر غفلت شده و توجهی بدان نشده است.

۴. دخالت برخی از برداشت‌ها نسبت به مبانی دینی، در سازگاری و ناسازگاری اسلام با حقوق بشر غرب، امری است که بر آگاهان پوشیده نیست و بسته به نوع برداشت از مبانی دینی، ممکن است برخی تعارضات کم‌رنگ‌تر یا پررنگ‌تر شود. به عنوان مثال، در تصویر نظام سیاسی اسلام و حاکمیت از دیدگاه فقه شیعه، دیدگاه‌های مختلفی وجود دارد که برخی با حقوق بشر غربی سازگارتر به نظر می‌رسد و برخی دیگر دارای تعارض بیشتری می‌باشد. این امر نیز در پژوهش‌های قبلی بررسی نشده است.

۵. مدرنیته غرب فرآیندی پویا است که نقادی مداوم دانشوران غربی و غیرغربی را در پی داشته است. حقوق بشر نیز به عنوان محصول مدرنیته، از سوی خود غربیان و دیگران بررسی شده و تعارضات درونی برخی از اصول آن تبیین گشته است. بنابراین، توجه به این نوع انتقادات نیز در باروری پژوهش مقایسه‌ای در قالب منابع اسلامی مؤثر است که در پژوهش‌های پیشین کمتر بدان توجه شده است.

مطالب فوق، پژوهشی جدید و برنامه‌ریزی شده برای رفع کاستی‌های مذکور را ضروری می‌نماید. نوشتار حاضر بدین منظور تدوین گردیده است. برای شناخت دقیق حقوق بشر غرب، نخست باید خاستگاه‌های نظری و اجتماعی و بستر تاریخی آن را شناخت، از این رو بخش اول به این امر می‌پردازد. در این بخش، ضمن بررسی سیر تحول مفاهیم حقوق بشر در غرب از دوران یونان باستان تا زمان حاضر، همسو با مباحث آینده، اسناد حقوق بشر را شناسایی و مقایسه کرده، واکنش‌های انجام گرفته در برابر جهانی‌شدن آن‌ها

را بیان می‌داریم و در قسمت پایانی، امری بودن این اسناد را در عرصه روابط معاصر بین‌الملل تحلیل خواهیم کرد.

بخش دوم به بررسی مبانی نظری حقوق بشر اختصاص دارد. هدف اصلی در این بخش ارائه تعاریفی از حقوق بشر و خاستگاه آن، نظریات اساسی درباره آن و مقایسه‌اش با دیدگاه اسلام در این باره می‌باشد. در این فصل، انسان‌مداری به عنوان مکتب فکری زیربنای حقوق بشر غرب تشریح، و ارتباط آن با اصول حاکم بر اسناد حقوق بشر تبیین می‌گردد. پس از آن به بیان مبانی کلامی دخیل در نظام حقوقی اسلام در ارتباط با حقوق بشر پرداخته، نظریات دانشمندان مسلمان درباره جایگاه واقعی حقوق بشر در مجموعه تعالیم اسلام و چگونگی فهم آن بیان خواهد شد و میزان سازگاری آن‌ها با مبانی نظری غربیان در این خصوص روشن می‌گردد.

در بخش سوم وجوه همسانی و ناهمسانی حقوق بشر در نظام فکری اسلام و مدرنیته بررسی می‌شود. پاره‌ای از این بخش به بیان وجوه اختلاف و اصول ناسازگاری حقوق بشر غرب با اسلام اختصاص دارد. در این بخش به بررسی تفصیلی دیدگاه اسلام در همه موارد اختلافی پرداخته نمی‌شود؛ بلکه به ارائه برخی موارد روشنگر و مهم بسنده خواهد شد. آن هم در حدی که خواننده را با مبانی مختلف آشنا سازد و غیرقابل حل بودن این اختلافات یا قابل سازش بودن این مبانی را، دست کم برحسب برخی از تلقی‌های متفاوت از دین، آشکار سازد. چون نقد حقوق بشر از دیدگاه دیگر ادیان و مکاتب فکری بحث مستقلی است، بخش ویژه‌ای نیز به این امر اختصاص داده خواهد شد.